

ทุนทางสังคมและการมีส่วนร่วมของชุมชน
กรณีศึกษา การท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน
อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่

SOCIAL CAPITAL AND COMMUNITY PARTICIPATION
CASE STUDY: COMMUNITY-BASED TOURISM AT PHA MON VILLAGE,
DOI INTANON NATIONAL PARK, CHIANG MAI PROVINCE

จักรกฤษณ์ เจริญสิทธิ์¹, ปัญจรัศม์ สามนเสน², ชลธิชา พันธุ์สว่าง²,
นารีรัตน์ ธนะเกษม³ และพิฑูร อมรวิทวัส*

Jakkrit Charoensit, Panjarat Samanasena, Chonticha Pansawang,
Nareerat Thanakasem and Pitoon Amornwitthawat

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับทุนทางสังคมและการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านผาหมอน และเสนอแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน เก็บข้อมูลจากวิธีสนทนากลุ่มและสัมภาษณ์เชิงลึก โดยผู้ให้ข้อมูลเป็นคณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการท่องเที่ยวโดยชุมชน จำนวนทั้งหมด 15 คน ทำการบันทึกข้อมูลเป็นทั้งแบบลายลักษณ์อักษรและเทปเสียง และเก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างเดือนตุลาคม - พฤศจิกายน 2559 โดยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีวิเคราะห์แก่นสาระ ควบคู่ไปกับการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านผาหมอนมีระดับทุนทางสังคมที่ดี มีความสัมพันธ์ในเชิงเครือข่ายกับองค์กรภายนอกสูง มีความพร้อมในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอกมากนัก สำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีความร่วมมืออยู่ในระดับร่วมดำเนินการ (Partnership) กล่าวคือ ชุมชนและผู้มีอำนาจร่วมกันในการวางแผนและตัดสินใจเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ สำหรับข้อเสนอแนะในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน ประกอบไปด้วย 1) ควรให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับคณะกรรมการกลุ่มเยาวชนบ้านผาหมอนผู้สืบทอด และ 2) สร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนในอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ เพื่อป้องกันปัญหาอันเกิดจากนักท่องเที่ยว

คำสำคัญ ทุนทางสังคม การมีส่วนร่วมของชุมชน การท่องเที่ยวโดยชุมชน บ้านผาหมอน

¹ภาควิชาภาษาตะวันตก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

²สาขาวิชาการท่องเที่ยวและการโรงแรม คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง

³สาขาวิชาอุทยาน นันทนาการ และการท่องเที่ยว คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

*ผู้นิพนธ์ประสานงาน E-mail: pit_rspgcu@hotmail.com

ABSTRACT

The purposes of this research were to study the level of social capital and community participation at Pha Mon village for proposing the recommendations of community-based tourism management. The methods of collecting data were focus group and in-depth interview from 15 community-based tourism committees and key figures in the community-based tourism development. Keeping formal writing and electronic records were used to collect data. Data collected between October and November 2016 were analyzed using thematic and content analysis.

The results indicated that the level of social capital in Pha Mon village was at the high level (social and economic well-being from tourism development). The local community has a good relationship with related organizations, and ready to develop its own tourism. The level of community participation was at the partnership level, meaning that the local community and authorities were working as the collaborative planner and committee to achieve goals together. The recommendations for tourism development concern 1) emphasizing on knowledge transfer regarding local wisdoms to the young successor committees group and 2) creating cooperative networks with the neighboring villages around Doi Inthanon national park for preventing the negative impacts from tourists.

Keywords: Social Capital, Community Participation, Community-based Tourism, Pha Mon Village

บทนำ

การท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-based Tourism) เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่มีหลักการสำคัญอยู่บนพื้นฐานของ “การมีส่วนร่วมของชุมชน” กล่าวคือ เป็นการกระจายอำนาจให้ชุมชน มีส่วนร่วมด้านการบริหาร การจัดสรรทรัพยากรและแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน รวมถึงสร้างการเรียนรู้ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นแก่นักท่องเที่ยว ประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับจากการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ การสนับสนุนเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของคนในท้องถิ่น สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน พัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่น และเป็นการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ซึ่งแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น จำเป็นต้องอาศัย “ทุนทางสังคม” (Social Capital) ซึ่งเป็นเสมือนตัวหล่อลื่นทำให้เกิดการมีส่วนร่วม การกระจายอำนาจ และความร่วมมือของคนในชุมชน (สถาบันพระปกเกล้า, 2554)

ทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่นักวิชาการแขนงวิชาด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์นำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาวิจัยอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของการท่องเที่ยวโดยชุมชน

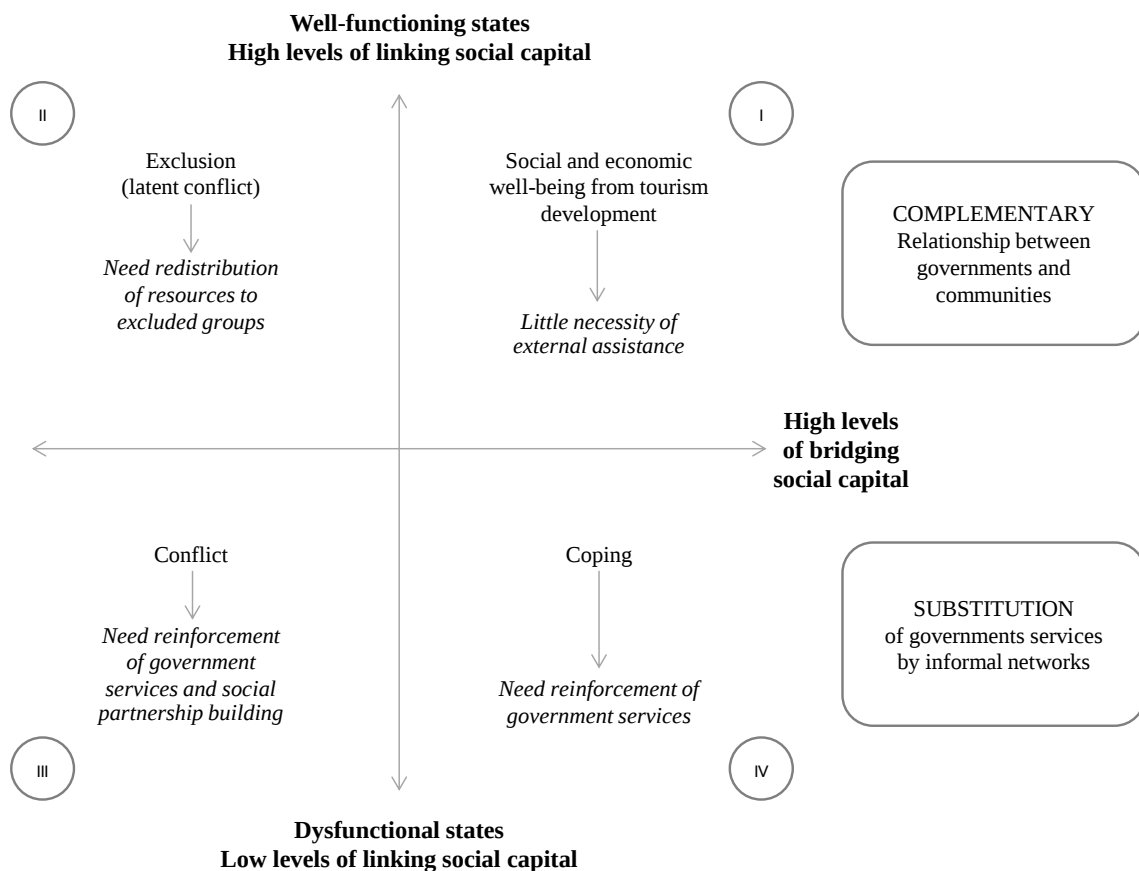
สำหรับทุนทางสังคม หมายถึง “สิ่งที่ดีที่มีอยู่ในชุมชน ประกอบด้วย ทรัพยากรธรรมชาติ บุคลากร ประชาชนชาวบ้าน เครือข่ายการรวมตัวกันในรูปแบบต่าง ๆ ภายในประชาคม บรรทัดฐาน และความไว้วางใจ ทุนทางสังคมเป็นส่วนสำคัญทำให้ผู้มีส่วนร่วมได้ทำงานร่วมกันอย่างราบรื่นและบรรลุถึงจุดมุ่งหมาย” สำหรับแนวคิดทุนทางสังคมได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในมิติของเครือข่าย (Networks) เพื่อประเมินสถานะปัจจุบันของชุมชนเรื่องการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยกำหนดลักษณะของทุนทางสังคมที่ใช้ในการวิเคราะห์ออกเป็น 3 รูปแบบ คือ

1. ความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่รู้จักกัน (Bonding Social Capital) เป็นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเดียวกัน ระดับเครือญาติ เพื่อนฝูง เพื่อนบ้านใกล้เคียง สมาชิกเป็นชนเผ่าเดียวกัน มีความใกล้ชิดระดับบุคคลสูง ซึ่งเครือข่ายของความสัมพันธ์รูปแบบนี้ อาจมีลักษณะเป็นการจัดตั้ง คณะกรรมการบริหารและกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชน เครือข่ายเยาวชนโดยการปฏิบัติกิจกรรม สาธารณะประโยชน์ เช่น การจัดค่ายเยาวชน งานกีฬาสัมพันธ์ หรือกิจกรรมพัฒนาสังคม เป็นต้น

2. ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรอื่น ๆ ภายนอกชุมชน (Bridging Social Capital) เป็นความสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคลอื่นที่มาจากเกี่ยวข้องและหลากหลายมากขึ้น เช่น เพื่อนร่วมธุรกิจ เพื่อนต่างเผ่าพันธุ์ หรือเพื่อนของเพื่อน เป็นต้น ซึ่งเครือข่ายของความสัมพันธ์รูปแบบนี้ อาจเป็นความร่วมมือ ในการจัดตั้งองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำกลาง เพื่อจัดการลุ่มน้ำกลาง เป็นการดูแลทรัพยากรน้ำร่วมกัน เป็นต้น

3. ความสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการ (Linking Social Capital) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานราชการหลายหน่วยงาน เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล หรือสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัยในการทำวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น

แบบจำลองทุนทางสังคมของการท่องเที่ยวโดยชุมชน สำหรับการประเมินสถานะปัจจุบันของชุมชนในเรื่องการมีส่วนร่วมเพื่อนำไปสู่การเสนอแนะแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนนั้นได้กำหนดให้ความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่รู้จักกัน และความสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการ อยู่ในแกนแนวดิ่ง เป็นตัวช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมและกระจายอำนาจ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรอื่น ๆ ภายนอกชุมชนอยู่ในแกนแนวนอน ซึ่งเป็นตัวช่วยให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน

ภาพที่ 1 แบบจำลองทุนทางสังคม สำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน
ที่มา: Okazaki (2008)

โดยการประเมินสถานะปัจจุบันของชุมชนในการมีส่วนร่วมนั้น สามารถแบ่งได้ออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่

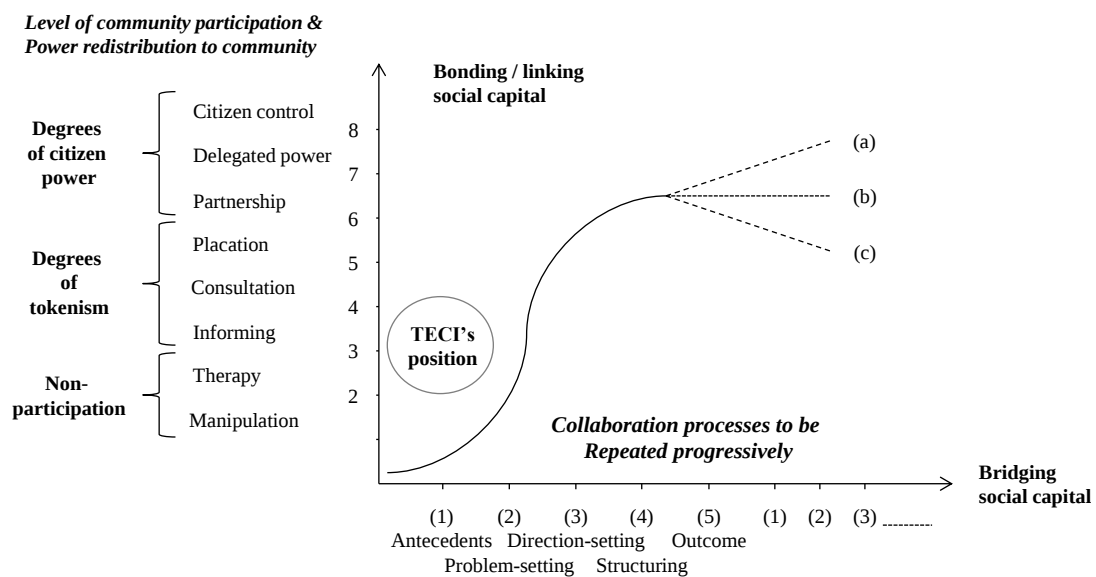
1. กลุ่มที่ 1 กลุ่มที่มีระดับความสัมพันธ์ทุกด้านอยู่ในระดับสูง เป็นกลุ่มที่มีทุนทางสังคมที่ดี มีความร่วมมือระหว่างเครือข่ายที่ดี เป็นกลุ่มที่ไม่ต้องการความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก (Social and Economic Well-being from Tourism Development)

2. กลุ่มที่ 2 กลุ่มที่มีระดับความสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการที่ดี แต่มีความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภายนอกอื่น ๆ อยู่ในระดับต่ำ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอาจมีความขัดแย้งซ่อนเร้นอยู่ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการกระจายอำนาจ รวมถึงทรัพยากรให้มีความทั่วถึงแก่กลุ่มบุคคลที่ยังไม่มีส่วนร่วมหรือส่วนได้ส่วนเสีย (Exclusion)

3. กลุ่มที่ 3 กลุ่มที่มีระดับความสัมพันธ์ทุกด้านอยู่ในระดับต่ำ แสดงให้เห็นว่าเกิดความขัดแย้งในชุมชนเป็นอย่างมาก จำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรภาครัฐและต้องสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะการเป็นหุ้นส่วนกับสังคม (Conflict)

4. กลุ่มที่ 4 กลุ่มที่มีระดับความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภายนอกอื่น ๆ อยู่ในระดับสูง แต่มีความสัมพันธ์ที่ไม่ดีกับหน่วยงานราชการ ความสัมพันธ์ในกลุ่มนี้ก่อให้เกิดความตึงเครียด ซึ่งต้องการการสนับสนุนหรือความช่วยเหลือจากภาครัฐ (Coping)

สำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น หมายถึง การให้โอกาสแก่คนในชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจ กำหนดปัญหาของตนเอง เป็นการเสริมสร้างพลังให้กับชุมชน กลุ่มองค์กรชุมชน ให้สามารถระดมขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจ และการควบคุมกิจการต่าง ๆ ในชุมชน สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยตนเอง มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นอย่างมีศักดิ์ศรี ตลอดจนสามารถพัฒนาศักยภาพของประชาชนและชุมชน ทั้งในด้านภูมิปัญญา ทักษะความรู้ ความสามารถ และการจัดการ รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก โดยที่คนในชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างอิสระ ทำงานร่วมกันในรูปแบบของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกันอย่างชัดเจน สำหรับการประเมินสถานะการมีส่วนร่วมและการกระจายอำนาจของชุมชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ระดับ ตามลักษณะที่เป็นแกนแนวดิ่ง (ภาพที่ 2) ได้แก่

ภาพที่ 2 แบบจำลองการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน
ที่มา: Okazaki (2008)

1. ระดับที่ชุมชนยังไม่มีส่วนร่วม (Non-Participation)

1.1 ระดับการมีส่วนร่วมที่มีมุมมองของการมีส่วนร่วมของชุมชนว่าโครงการจะประสบความสำเร็จหรือบรรลุเป้าหมายได้ เกิดจากการสนับสนุนโดยภาครัฐและการวางแผนของเจ้าหน้าที่เท่านั้น (Manipulation)

1.2 ระดับที่ชุมชนยังไม่มีส่วนร่วม เป็นเพียงการจัดกิจกรรมเพื่อให้ข้อมูลหรือการศึกษาแก่ผู้มีส่วนร่วมเท่านั้น (Therapy)

2. ระดับเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของชุมชน (Degrees of Tokenism)

2.1 ระดับการให้ข้อมูล (Informing) เป็นขั้นแรกของการมีส่วนร่วม แต่เป็นการสื่อสารแบบทางเดียว กล่าวคือ ภาครัฐหรือเจ้าของโครงการให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประชาชนเมื่อกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาต่าง ๆ ได้ถูกคิดริเริ่มแล้ว โดยชุมชนมีสิทธิเพียงการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเท่านั้น ไม่มีช่องทางในการแสดงความคิดเห็นหรือเกี่ยวข้องใดใดกับการตัดสินใจ อย่างไรก็ตามสามารถกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมในระดับนี้ เป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วม ซึ่งวิธีการให้ข้อมูลมีได้หลายเทคนิคและวิธีการ เช่น การประกาศผ่านหนังสือพิมพ์ การแจกแผ่นพับ หรือการแสดงนิทรรศการ เป็นต้น

2.2 ระดับการปรึกษาหารือ (Consultation) เป็นระดับที่มีการเปิดโอกาสให้มีการเจรจากันระหว่างภาครัฐหรือเจ้าของโครงการ ชุมชนที่ได้รับผลกระทบ และสาธารณชน อาจจะเป็นการสำรวจทัศนคติ การประชุมเพื่อนบ้านหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง หรือเป็นการสอบถามจากเจ้าหน้าที่รัฐ โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญ เพื่อนำข้อมูลและผลการศึกษามาปรึกษาหารือกับชุมชนในประเด็นปัญหาทางเลือก ทางแก้ไขที่เกี่ยวข้องกับนโยบายหรือโครงการที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน เปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถแสดงความคิดเห็นได้ แต่ไม่มีหลักประกันว่าแนวคิดเหล่านั้นจะถูกนำไปเข้าสู่กระบวนการพิจารณาอย่างเหมาะสมหรือมีผลต่อการตัดสินใจ

2.3 ระดับการสร้างความร่วมมือและวางแผนร่วมกัน (Placation) เป็นระดับที่เปิดโอกาสให้มีการสื่อสารแบบสองทาง การอนุญาตให้ชุมชนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการอนุญาตให้สามารถแสดงความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะเกี่ยวกับผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นระหว่างการดำเนินโครงการ ลดปัญหาความขัดแย้ง แต่อย่างไรก็ตามอำนาจในการตัดสินใจขั้นสุดท้ายยังเป็นของผู้มีอำนาจโดยชอบตามกฎหมาย วิธีการมีส่วนร่วมในระดับนี้อาจจะเป็นการประชุมวางแผนแบบมีส่วนร่วมหรือกลุ่มปรึกษา เป็นต้น

3. ระดับที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมาก (Degrees of Citizen Power)

3.1 ระดับการร่วมดำเนินการ (Partnership) เป็นการกระจายอำนาจผ่านการเจรจาต่อรองระหว่างชุมชนและผู้มีอำนาจ เป็นระดับที่ผู้มีอำนาจตัดสินใจ ผู้ดำเนินนโยบายหรือโครงการ และประชาชนมีส่วนร่วมรับผิดชอบด้านการวางแผนและตัดสินใจในการดำเนินการโครงการร่วมกัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมายที่วางไว้

3.2 ระดับการร่วมตัดสินใจ ติดตามตรวจสอบ และประเมินผล (Delegated Power) เป็นระดับที่ชุมชนเข้ามาเป็นคณะกรรมการหลักหรือเป็นส่วนใหญ่ ชุมชนมีสิทธิในการตัดสินใจเข้าร่วมตรวจสอบและประเมินผลการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องผลกระทบต่อสุขภาพ ประชาชน สังคม และคุณภาพสิ่งแวดล้อม

3.3 ระดับการควบคุมโดยชุมชน (Citizen Control) เป็นระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนขั้นสูงสุด โดยชุมชนดำเนินการด้วยตนเองทั้งหมด ทั้งด้านการวางแผน ทำแผน ตัดสินใจโดยไม่มีเจ้าหน้าที่ของภาครัฐหรือแหล่งทุนภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่อาจจะเป็นเพียงผู้ให้การสนับสนุนการดำเนินงานเท่านั้น

สำหรับกระบวนการความร่วมมือระหว่างกันของชุมชน สามารถสรุปได้ทั้งหมด 5 กระบวนการที่มีความต่อเนื่องกัน ตามลักษณะของแกนแนวนอน ได้แก่

1. การกำหนดปัญหาที่เกิดขึ้นและสาเหตุของปัญหาเหล่านั้น (Antecedents)
2. การเห็นพ้องต้องกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในปัญหาที่เกิดขึ้น ความสำคัญของปัญหานั้นมีมากพอที่จะสามารถทำงานร่วมกัน เพื่อหาทางแก้ไขปัญหานั้นได้ (Problem Setting)
3. การสร้างหลักเกณฑ์ปฏิบัติของกลุ่มและข้อตกลงร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Direction Setting)
4. การสร้างความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ การมอบหมายและอธิบายบทบาทหน้าที่อย่างละเอียด รวมถึงการตรวจสอบ ควบคุม และออกแบบระบบ (Structuring)
5. การแบ่งผลประโยชน์หรือวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้น (Outcome)

ชุมชนบ้านผาหมอนเป็นหมู่บ้านขนาดกลางที่ตั้งอยู่ใกล้กับอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นหมู่บ้านของกลุ่มชนเผ่าปกากะญอ มีอาชีพหลัก คือ เกษตรกรรมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง เพื่อการยังชีพด้วยการปลูกข้าวไร่ ทำนาขั้นบันไดตามหุบเขา และปลูกพืชผักต่าง ๆ สำหรับการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนนั้น ในหมู่บ้านได้มีการสร้างบ้านพักแบบส่วนตัว รีสอร์ทชุมชน ได้แก่ บ้านแบบบูทิคเฮาส์และบ้านอิงผาชมดาว สำหรับบริการนักท่องเที่ยว รูปแบบการท่องเที่ยวเป็นการนำเสนอวิถีชีวิตของตนเองในหลายแง่มุม เช่น ประวัติศาสตร์ชุมชน การเกษตรชุมชน วัฒนธรรมชุมชน ปาณเวศน์ศึกษาชุมชน สมุนไพร และหัตถกรรมท้องถิ่น เป็นต้น (กนกวรรณ ชูชาญ, 2552) แต่ด้วยกระแสการท่องเที่ยวทางธรรมชาติหรือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกำลังได้รับความนิยมมากขึ้น ทำให้อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ รวมถึงบ้านผาหมอนกลายเป็นจุดหมายปลายทางของนักท่องเที่ยว ซึ่งทำให้มีความเสี่ยงในการเกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเกิดจากการประกอบกิจกรรมนันทนาการและพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของนักท่องเที่ยว เช่น มลพิษทางเสียงและอากาศจากยานพาหนะหรือการทิ้งขยะ เป็นต้น รวมถึงปัญหาการใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือกอบโกยผลประโยชน์ของกลุ่มคนบางคน มีการกระจายรายได้ไม่ทั่วถึงให้แก่คนในชุมชนเหมือนกับแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติหลายแห่งที่กำลังประสบปัญหาเช่นนี้ เพราะฉะนั้นชุมชนบ้านผาหมอนควรมีการตั้งรับกับปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งการวิเคราะห์ทุนทางสังคมและระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านผาหมอนจะสามารถเสนอแนะแนวทางในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อให้เกิดผลสำเร็จในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม ของคนในท้องถิ่น ตลอดจนสร้างรายได้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นให้แก่คนในชุมชน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาระดับทุนทางสังคมของการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่
2. เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่

3. เพื่อเสนอแนะแนวทางในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ทั้งแบบกลุ่มและบุคคล (Group and Individual Interview) และประชุมเฉพาะกลุ่ม (Focus Group) (ศิริพร จิรวัดนกุล, 2556) ดังสาระสังเขปดังต่อไปนี้

1. พื้นที่ศึกษา ศึกษาที่ชุมชนบ้านผาหมอน อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งประชากรเป็นชนเผ่าปกาเกอะญอ มีวิถีชีวิตที่เป็นแบบชนบทเกษตรกรรม

2. ผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 15 คน ซึ่งได้จากเทคนิคการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งเป็นคณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน คณะกรรมการกลุ่มเยาวชนบ้านผาหมอน มัคคุเทศก์ท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ของอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ และผู้เชี่ยวชาญในการทำวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวโดยชุมชนในพื้นที่ศึกษา

3. วิธีการเก็บข้อมูล คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลในระหว่างเดือนตุลาคม - พฤศจิกายน 2559 โดยใช้วิธีสนทนากลุ่มและสัมภาษณ์เชิงลึก บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและเทปเสียง

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลจากการบันทึกลายลักษณ์อักษรและเทปเสียงใช้วิธีการวิเคราะห์แก่นสาระ (Thematic Analysis) ควบคู่ไปกับการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) ตามขั้นตอนต่อไปนี้

4.1 อ่านข้อความที่ถอดได้จากการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและเทปเสียง จากการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์อย่างละเอียด

4.2 กำหนดแนวทางการวิเคราะห์เบื้องต้นโดยใช้แนวคิดทางสังคมและการมีส่วนร่วมของชุมชน

4.3 สร้างดัชนีจากข้อความโดยอิงแนวคิดและวัตถุประสงค์การวิจัย

4.4 จัดประเภทและหมวดหมู่ของข้อมูลจากดัชนีประมวลข้อมูล ทั้งนี้การประมวลประเด็นข้อค้นพบจากการวิเคราะห์ใช้ตารางแสดงผลและแผนที่ความคิดช่วย

4.5 ตีความ เชื่อมโยงเนื้อหา และหมวดหมู่ของข้อมูล หาความหมายของคำ เหตุการณ์หรือวาทกรรมที่ค้นพบ

4.6 สร้างข้อสรุปแก่นสาระของข้อค้นพบจากงานวิจัย

ผลการวิจัย

1. ระดับทุนทางสังคมของบ้านผาหมอน สามารถพิจารณาได้ออกเป็น 3 ประเด็นดังต่อไปนี้

1.1 ความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่รู้จักกัน พบว่าชุมชนมีความสัมพันธ์ในระดับเครือญาติที่แน่นแฟ้น มีการจัดตั้งคณะกรรมการและคณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชน กลุ่มอาสาป้องกันภัย

ฝ่ายพลเรือน (อปพร.) กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) รวมถึงการจัดตั้งเครือข่ายเยาวชน เพื่อแสดงความสามารถ ต่อต้านยาเสพติด โดยมีผู้นำเยาวชนเป็นต้นแบบ ปัจจุบันเครือข่ายจะประกอบไปด้วยเยาวชนจาก 5 หมู่บ้าน มีกิจกรรมหลัก คือ การจัดค่ายเยาวชน งานกีฬาสัมพันธ์ และกิจกรรมพัฒนาสังคม เป็นต้น นอกจากนี้ยังอาจพิจารณาได้จากสถานที่สำคัญในชุมชนที่แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เช่น ศูนย์ส่งเสริมสุขภาพราษฎร์ประจำหมู่บ้าน หรือที่เรียกกันว่าศาลาประชาคม ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน วัดนิมิตไพรผาหมอน โบสถ์คริสต์ โรงเรียนข้าวประจำหมู่บ้าน ศูนย์อนามัยชุมชน ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านผาหมอน เป็นต้น

1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรอื่น ๆ ภายนอกชุมชน พบว่า ชุมชนมีส่วนร่วมในการเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล มีการจัดตั้งองค์กรเครือข่ายลุ่มแม่น้ำแม่กลางจากหน่วยจัดการต้นน้ำลุ่มน้ำแม่กลาง ร่วมมือในการดูแลทรัพยากรแหล่งน้ำที่ใช้ร่วมกัน ในส่วนของการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนนั้นได้มีความร่วมมือกับบริษัทที่ เอ สยาม ออเตรอมมิ่ง จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทนำเที่ยวจากประเทศฝรั่งเศส

1.3 ความสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการ พบว่าชุมชนมีความร่วมมือกับหน่วยงานราชการหลายหน่วยงาน เช่น ความร่วมมือกับกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในประเทศ (กอ.รมน.) อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ รวมถึงโรงเรียนช่างก่อสร้างดุสิตและองค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงใหม่ ในการก่อสร้างโรงเรียนนิมิตไพรผาหมอน ซึ่งปัจจุบันสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ สำหรับความร่วมมือในการส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ชุมชนได้รับการสนับสนุนและความร่วมมือจากอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มูลนิธิโครงการหลวง และฝ่ายนันทนาการของกรมป่าไม้ นอกจากนี้ชุมชน ยังมีความร่วมมือกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น ในการจัดทำการศึกษาเพื่อท้องถิ่นในโครงการ “การท่องเที่ยวเชิงศึกษานิเวศและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน โดยชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่”

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาทุนทางสังคมในมิติเชิงวัฒนธรรมหรือจิตวิญญาณ จะเห็นได้ว่าบ้านผาหมอนมีทุนทางสังคมที่เข้มแข็งและโดดเด่น เช่น มีประวัติศาสตร์ชุมชน วัฒนธรรม ศาสนา ภาษาท้องถิ่น องค์ความรู้ด้านสถาปัตยกรรมท้องถิ่น รวมถึงการทอผ้า การจักสาน และคติชน มีภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษ เช่น ภูมิปัญญาในการแบ่งเขตป่าตามความสำคัญเป็น 5 เขต ภูมิปัญญาในการทำแนวป้องกันไฟป่า ความรู้ความชำนาญในการหาสมุนไพร นอกจากนี้ยังมีการปลูกฝังความรู้ด้านป่านิเวศโดยแฝงความเชื่อผ่านพิธีกรรมการเกิดและการตายให้ผูกพันกับป่าทั้งชีวิต ที่สำคัญคือชุมชนมีขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อเป็นเสมือนแม่บท กฎกติกาของชุมชน โดยผู้นำประเพณีและผู้นำอย่างเป็นทางการเป็นผู้ควบคุมความประพฤติของชนเผ่าให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

เมื่อมีทุนทางสังคมในระดับสูง จะทำให้เกิดความร่วมมือและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้ง่ายขึ้น หากวิเคราะห์ทุนทางสังคมของบ้านผาหมอน จะเห็นได้ว่าอยู่ในระดับสูงทุกด้าน ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มที่ 1 เป็นกลุ่มที่มีทุนทางสังคมที่ดี คือ ชุมชนมีหลักธรรมาภิบาลที่ดี มีระดับความสัมพันธ์ในเชิงเครือข่ายกับองค์กรภายนอกสูง และสามารถเชื่อมโยงชุมชนกับรัฐได้ มีความพร้อมในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอกมากนัก

2. ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านผาหมอน สามารถพิจารณาได้ออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

2.1 ระดับความร่วมมือภายในชุมชน (Level of Community Participation) ในช่วงเริ่มต้นของการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน เกิดจากการรวมกลุ่มของคนในท้องถิ่นกลุ่มเล็ก โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการประจำหมู่บ้านในการเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์การปฏิบัติของนักท่องเที่ยว การแต่งกายที่เหมาะสม การปักค้างคืนที่โฮมสเตย์ที่สร้างแยกออกจากบ้านของชาวบ้านท้องถิ่น เพื่อไม่ให้ขัดแย้งกับประเพณีของชาวปกาเกอะญอ ซึ่งชุมชนมีส่วนในการเป็นเจ้าของบ้านพักหรือโฮมสเตย์จากการถือหุ้นต่อจำนวนตารางวา ซึ่งความร่วมมือกันนี้ได้ช่วยส่งเสริมให้เกิดความสามัคคีกัน และการท่องเที่ยวโดยชุมชนผาหมอนมีจุดแข็งที่ระบบบริหารจัดการ และองค์กรดำเนินการการท่องเที่ยวมีความเข้มแข็ง อีกทั้งชุมชนผาหมอนเป็นต้นแบบในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนอีกด้วย

2.2 การกระจายอำนาจใหม่ (Power of Redistribution) การท่องเที่ยวโดยชุมชนผาหมอนมีแนวโน้มที่จะเกิดความยั่งยืน เนื่องจากการสืบทอดรุ่นต่อรุ่น มีการพัฒนาระบบการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยคนสองรุ่น ถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว กลุ่มเยาวชนบ้านผาหมอนเข้ามารับช่วงต่อจากคนรุ่นก่อนในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว เช่น โปรแกรมกิจกรรมการเดินป่า เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้วัฒนธรรม ภูมิปัญญา และวิถีชีวิตชุมชน เช่น การเรียนรู้วิถีการทำเกษตร การทำนาขั้นบันได การปลูกพืชเมืองหนาว อาทิ มะเขือเทศ ผักผลไม้ ดอกกุหลาบ รวมถึงศิลปหัตถกรรม เช่น การทอผ้า การทำเครื่องจักสาน ตลอดจนการทำเครื่องดนตรีพื้นฐานของชาวปกาเกอะญอ นอกจากนี้กลุ่มเยาวชนยังจัดทำสื่อสังคมออนไลน์ ได้แก่ เฟซบุ๊ก (Facebook) เพื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน ตลอดจนการระดมความคิดในการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวสายใหม่ เพื่อเพิ่มกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทย เป็นต้น

2.3 กระบวนการความร่วมมือ (Collaboration Process) คนในท้องถิ่นผาหมอนร่วมมือในการกำหนดปัญหาของชุมชนตั้งแต่เริ่มต้นจนไปถึงการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม มีระบบการถือหุ้นบ้านพักและมีเงินปันผลให้แก่สมาชิก ตลอดจนมีการหักรายได้เข้ากองทุนหมู่บ้าน เพื่อนำไปพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น สวัสดิการการรักษาพยาบาล ทุนการศึกษาสำหรับบุตรหลาน กิจกรรมกีฬาของเยาวชน หรือการพัฒนาระบบประปาของหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งส่งผลให้คนในท้องถิ่นมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

จากการวิเคราะห์ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนสามารถสรุปได้ว่ามีความร่วมมืออยู่ในระดับการร่วมดำเนินการ (Partnership)

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาผลการวิเคราะห์ทุนทางสังคมและการมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษาการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่ สามารถสรุปได้ว่ามีระดับทุนทางสังคมอยู่ในกลุ่มที่ 1 คือ มีความร่วมมือระหว่างเครือข่ายที่ดี เป็นกลุ่มที่ไม่ต้องการความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก และระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนอยู่ในระดับการร่วมดำเนินการ

ซึ่งเป็นระดับที่มีความเหมาะสมกับชุมชนบ้านผาหมอน คือ ชุมชนและผู้มีอำนาจร่วมกันวางแผนและตัดสินใจในการดำเนินการโครงการร่วมกัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมายที่วางไว้

การมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านผาหมอนในระดับการร่วมดำเนินการเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดทุนทางสังคมที่ดี เนื่องจากการที่ชุมชนมีความร่วมมือในการจัดการการท่องเที่ยวร่วมกับองค์กรภายนอกจะทำให้เกิดกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีอันจะส่งผลต่อการจัดการให้มีความราบรื่น เกิดความร่วมมือในโครงการที่สร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกระบวนการจัดการร่วมกัน ตลอดจนระดมความคิดหาแนวทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของ Okazaki (2008) ที่สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนในระดับการร่วมดำเนินการ เนื่องจากการแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการการท่องเที่ยวจำเป็นต้องมีหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชน ซึ่งเป็นวิธีที่จะทำให้รูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชนพัฒนาสู่ความยั่งยืน

สำหรับการพัฒนาระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนไปสู่ระดับร่วมตัดสินใจ ติดตามตรวจสอบ และประเมินผล (Delegated Power) ซึ่งเป็นระดับที่ชุมชนมีความเป็นอิสระในการตัดสินใจด้านการจัดการมากกว่าระดับการร่วมดำเนินการที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าระดับดังกล่าวจะทำให้การจัดการของชุมชนมีความเป็นเอกภาพมากขึ้น แต่หากขาดความร่วมมือจากการมีส่วนร่วมขององค์กรภายนอก ซึ่งมีความเชี่ยวชาญในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน อาจจะทำให้เกิดการตัดสินใจที่ผิดพลาดและส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับงานวิจัยของสิริวัฒนา ใจมา และคณะ (2546) ที่ให้ความสำคัญกับการสร้างศักยภาพความสัมพันธ์และร่วมมือกันระหว่างชุมชนและหน่วยงานภายนอกที่จะส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นเกิดทุนทางสังคม ตลอดจนความรู้และความเข้าใจในด้านการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ช่วยลดผลกระทบทางลบที่จะเกิดขึ้นต่อเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมในชุมชนท้องถิ่นที่อาจมีสาเหตุเกิดจากการตัดสินใจด้านการจัดการที่ผิดพลาดได้ นอกจากนี้ประเด็นดังกล่าวยังสอดคล้องกับงานวิจัยของพจนาน สอนศรี (2560) ที่ได้กล่าวในลักษณะเดียวกันว่าไม่มีหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งที่สามารถทำการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้อย่างเบ็ดเสร็จ จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือกันระหว่างภาคีที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถในการจัดการการท่องเที่ยว

ข้อเสนอแนะ

จากสรุปผลการศึกษาที่ได้ สามารถนำมาเสนอแนะแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ได้ดังนี้

1. ถึงแม้ว่าปัจจุบันบ้านผาหมอนเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง มีทุนทางสังคมและการสร้างภูมิคุ้มกันให้ตนเองต่อกระแสการพัฒนาการท่องเที่ยว มีการคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับได้ (Carrying Capacity) เพื่อหลีกเลี่ยงการเกิดผลกระทบด้านต่าง ๆ ที่มีต่อชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจากอดีตที่ผ่านมาผู้นำของชุมชนสามารถนำชุมชนให้ปรับตัวอยู่รอดได้อย่างสมดุล และต่อเนื่อง สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการจัดการความรู้ตามธรรมชาติของชนเผ่าและการมีผู้นำชุมชนที่เป็นต้นแบบในการสืบทอดและถ่ายทอดความรู้ อย่างไรก็ตามการสืบทอดและการ

ถ่ายทอดลักษณะนี้ยังเป็นไปในลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น จากผู้นำสู่ผู้นำชุมชน จากผู้รู้สู่ผู้ยอมรับ หรือภายในครอบครัวเอง ซึ่งพบว่า การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น มีเนื้อหาความถูกต้องหายไป เนื่องจากบางครั้งกลุ่มผู้สืบทอดไม่สามารถรับสารได้ทั้งหมด ซึ่งทำให้ในด้านการจัดการและทิศทางการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน เริ่มมีการตั้งคำถามโดยผู้นำชุมชนเกี่ยวกับการสืบทอดว่า “ถ้าหมดรุ่นพะดี (ผู้นำชุมชนรุ่นอาวุโส) แล้ว จะเป็นอย่างไร ?” ดังนั้นประเด็นนี้จึงนับว่าเป็นความท้าทายอย่างหนึ่งของชุมชนรวมไปถึงนักวิชาการที่ควรจะมีแนวทางในการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่เยาวชนรุ่นใหม่เกี่ยวกับการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งแนวทางดังกล่าวจะทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนายั่งยืนในที่สุด

2. การหาแนวทางในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนในอุทยานแห่งชาติ ดอยอินทนนท์และปกาสัยในหมู่บ้านอื่น ๆ เช่น บ้านอังก้าน้อย บ้านแม่กลางหลวง และบ้านหนองหล่ม เพื่อให้สามารถตั้งรับกับปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาของนักท่องเที่ยวที่มีการประกอบกิจกรรมนั้นหนาแน่นและการพัฒนาที่ไม่เหมาะสม มีการเข้ามาในบริเวณชุมชนโดยไม่มี การประสานงานอย่างถูกต้องตามกระบวนการ รวมทั้งการสร้าง ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยว การกำหนดกฎเกณฑ์ให้นักท่องเที่ยวต้องปฏิบัติ ซึ่งความร่วมมือระหว่างเครือข่ายชุมชนจะสามารถ ช่วยลดผลกระทบทางลบจากนักท่องเที่ยว ทั้งด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมซึ่งเป็น องค์ประกอบสำคัญของการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้

เอกสารอ้างอิง

- กนกวรรณ ชูชาญ. (2552). การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชน เพื่อการท่องเที่ยวชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม วิทยาลัยวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พจนา สอนศรี. (2560). การท่องเที่ยวโดยชุมชน. รายงานภาวะเศรษฐกิจท่องเที่ยว. (7): 54-67.
- ศิริพร จิรวัดกุล. (2556). วิจัยจากงานประจำ เรียนแบบทีละขั้น. กรุงเทพฯ: วิทยพัฒน์.
- สถาบันพระปกเกล้า. (2554). การศึกษาทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ: ส.เจริญการพิมพ์.
- สิริวัฒนา ไจมา และคณะ. (2546). การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ชุมชนบ้านแม่กลางหลวง ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่: รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Okazaki, E. (2008). A community-based tourism model: Its conception and use. *Journal of Sustainable Tourism*. 16(5): 511-529.